

**Akadeemia presidendi aastatel 2014–2024, akadeemik Tarmo Soomere kõne
Eesti Teaduse Akadeemia presidendi inauguratsioonil**

8. jaanuaril 2025

Austatud Vabariigi President, aukandjad, president Saarma, head kolleegid!

See, et Eesti on väike, ei takista meid olemast mitte ainult nähtavad, vaid ka mõjukad. Nii lähinaabrite seas, oma väikesel kontinendil kui ka kogu maailmas. Küll aga seab meie väiksus piirid sellele, mis mõttes saame suured olla.

Eesti tundub olevat üks maailma kõige väiksemaid keskkondi, kus on omakeelsena olemas kogu maailma tippteadus. See on otseses mõttes hindamatu väärtus: ligipääs kogu maailma tarkusele ilma, et keegi peaks meile olulisi asju tõlkima. Parafraseerides Bertrand Russelli: Kui keegi jutustab ümber seda, mida tark räägib, ei ole see kunagi õige, sest alateadlikult muudab jutustaja (või tõlk) kõik selle, mida kuuleb, selleks, mida tema suudab mõista.

Tark olemine on riigi jaoks mitte eesmärk omaette, vaid pigem vahend. Rahvaste ja riikide konkurentsivõime, edukus ja ka püsijäämine sõltub üha enam sellest, kui targalt nad oma otsuseid teevad. Teisisõnu, kuidas nad oskavad või suudavad selle tarkuse, mida teadlased loonud ja kogunud, panna ühiskonna teenistusse. Üksi ollakse nõrgad, koos tugevad. Siit teaduste akadeemiate üks keskseid rolle meie ühiskonnas: sellise tarkuse koondamine, moodsa sõnaga konsolideerimine, hoidmine, arendamine ja esindamine. Selle hulka käib kohustus see mõistetavasse keelde tõlkida ja seda kasutama innustamine. Muidu oleks akadeemia kui võõras keeles kirjutatud raamatute kogu. Ilus, aga kasutu.

Akadeemia on üks väheseid institutsioone, kui mitte ainus, mille olemuse ja toimimise esmane imperatiiv on toetuda ainult faktidele ja loogikale ning kindlasti eristada teadmist arvamusest.

Maailmas, kus saavad pikalt võimul olla kummalised ja inimvastased ideoloogiad nagu kommunism või natsism; maailmas, mis astus mängleva kergusega tõepõhjatusse või tõejärgsesse formatsiooni ja sealt sammub kindlameelselt edasi kliimapaanika faasi, kui tugineda inglise keele Oxfordi dialektile ehk Oxfordi ülikooli inglise keele sõnastikule. Maailmas, mis nüüd flirdib ajumäda kategooriaga, võiks olemas olla – Martin Lutheri sõnadega – üks kindel linn ja varjupaik, kus teadmine ja ratsionaalsus saavad end hästi tunda, jõudu koguda ja jätkuvalt selle eest hoolt kanda, et parim teadaolev teadmine, mis ka parimal võimalikul moel organiseeritud ja konteksti pandud, täidaks järjest suurema osa inforuumist ja juba iseenda olemasolu kaudu mudiks järelejätmatult maailma käiku mõistliku arengu poole; ühiskonna poole, kus mitte ainult tehakse tarku otsuseid, vaid need ka ühiskonnale mõistetavaks vormitakse ja süstemaatiliselt ellu viiakse – või siis järjest lisanduva tarkuse valguses korrigeeritakse.

Kaugemas minevikus on teaduste akadeemia loomine olnud üldiselt suurvõimude privileeg. Nagu Itaalia (1603), Prantsusmaa (1666) või Saksamaa (1652) jämedalt 400 aasta eest. Viraalseks ehk massiliseks läks see protsess ligikaudu saja aasta eest. Akadeemia pidamine ei ole odav lõbu. Seetõttu on loogiline arvata, et üks korralikult toimiv teaduste akadeemia annab riigile konkurentsieelise. Või vähemalt säilitab konkurentsivõime.

Kui siit sammuke edasi mõelda, siis Eesti on üks väiksemaid rahvakilde ja riike maailmas, kus on olemas korralikult toimiv ja riiki toetav teaduste akadeemia. Akadeemiate loomise protsess maailmas jätkub. Tekkivad noored riigid kaaluvad, kas luua oma akadeemia. Selles kontekstis on Eesti teaduste akadeemia kui lakmuspaber, mille poole vaadatakse ja mille toimimine, edu või ebaedu võib paljude jaoks olla oma riigi tuleviku jaoks oluline näide. Kui ühe väikese riigi teaduste akadeemia toob riigile kasu, siis on teistelgi julgem akadeemia loomise otsust teha ja põhjendada. Kui aga meie osutume kasutuks või koormaks, võib nii mõnigi meiega võrreldav riik sellisest teaduse viimast sõna konsolideerivast ning teadust arendavast ja esindavast struktuurist loobuda. Nii nagu hiirekese appitulek aitas lõpuks naeri välja tõmmata, võib meie akadeemia olla õlekõrs, mis otsust ühele või teisele poole kallutab.

Akadeemia mõte on mitmekesisuses – mis on parafras mõttest, et tervik peab olema suurem, kui selle osade summa. Kui välja jätta väga üksikud teadusharud, nagu matemaatika, ei hakka teadus ja teadlased iial kõnelema ühel selgel ja kõlaval häälel. See oleks teaduse surm. Teadus areneb läbi konstruktiivse vaidluse, faktide kõrvutamise, vastuolude esiletoomise ja ühendavate ideede kontrollimise. Akadeemilised mõttetalgud on seetõttu ideaalmaastiku osa, ehedaim viis, kuidas parim teadmine struktureeritakse riigi nõustamiseks ja ühiskonna hüvanguks. Gunnar Okk pakkus kaheksa aasta eest, et akadeemiast võiks ideaalis kujuneda just tuliste diskussioonide paik. Kus kõik argumendid on laual ja ühessegi neist ei suhtuta eelarvamuse või üleolekuga. Kus oleks on võimalik lahata mistahes teravaid või delikaatseid küsimusi. Kuhu kutsuda kokku kõik asjaosalised, et ehitada maksimaalselt terviklik pilt nii probleemist kui ka võimalikest lahendustest. Aga ühe erisusega: pilt, mis esindab fakte ja loogikat ja kus arvamused on teadmisest lahutatud – kuigi võivad omavahel ühes ruumis kenasti hakkama saada. Kus luuakse faktipõhine ülevaade meie praegustest teadmistest ja osaliste argumentidest, aga kus on keelatud demagoogia ja isiklikud rünnakud. Kus kammitakse ka ühiselt läbi lüngad meie teadmistes. Umbes nagu jääkeldri algatuse puhul, aga selle vahega, et parim erialane teadmine ja ka selle täienemise võimalus on kindlasti kohal.

Mitu sellist diskussiooni on juba teoks saanud. Eesti puidukeemia perspektiivide kahevooruline seminar aastal 2017 puhus laiali udujutud ja tegi olukorra selgeks. Mõned aastad hiljem toimunud Eesti Energia ja Eleringi juhtide diskussiooni materjal on tänaseni meie energeetika olukorra ja perspektiivide katekismus.

Isegi kui ideaalmaastik ei ole võimalik, on äärmiselt kasulik, kui akadeemia presidendil ja tema kaudu ka riigi juhtidel ja riigipeal on hea ülevaade nii nurjatute probleemide olemusest kui ka lahenduste poolt- ja vastuargumentidest. Sest reaalses elus käivituvad sama kindlad seadused, nagu füüsikas Newtoni seadus. Kõik poliitikud teavad Murphy seaduse üht tuletist, nimelt Hirami seadust: kui konsulteerite küllaldase arvu ekspertidega, saate kinnitust igale arvamusele. Mida Murphy seadus ei ütle, on see, et tippteadus teeb kiiresti kristallselgeks, kui erinevad on eri argumentide kaalud.

Aga et arvamusi võib olla tohutult palju, siis rakendub nii akadeemia kui ka akadeemia presidendi suhtes Murphy seaduse teine versioon, nimelt töölise dilemma: ükskõik kui palju sa ka ei teeks, ei tee sa kunagi küllalt; ja see, mida sa ei tee, on alati tähtsam kui see, mida sa teed ja kus sa edukas oled.